

К. І. КРАСИЛЬНИКОВ

Рятувальні розкопки кургану поблизу м. Кіровська

Археологічні роботи на Ворошиловградщині проводять останнім часом Северодонецька новобудовна експедиція Інституту археології АН УРСР та експедиція секції археології Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури.

Успіх рятувальних заходів забезпечується своєчасною інформацією районних та міських товариств охорони пам'ятників і всіх активістів краєзнавців про загрозливе становище на археологічних об'єктах. Так, влітку 1974 р. Кіровська міська організація повідомила про часткове руйнування кургану поблизу м. Кіровська на шахті «Бежанівська». Загін обласної секції археології приступив до рятувальних робіт*.

Курган діаметром 40 м і висотою 4 м був частково зруйнований. Грунт забирали на застилку терикону під озеленення. В насипу, де відкрито десять поховань, простежувалась складна стратиграфія — п'ять самостійних горизонтів (рис. 1, В). Курган належить до неолітичної епохи. В давнину над похованням № 1 зроблено насип висотою до 1,5 м. Поховальна яма заглиблена у материк на 0,5 м**. Кістяк лежав скорчено на плетеній з рослин підстилці, зверху яма була накрита плитами пісковику. Інвентар відсутній.

У катакомбний час виник другий самостійний курган, під яким було поховання в катакомбі. В плані катакомба мала квадратну форму (розмірами 1,75×1,85 м) і була заглиблена на 1 м (поховання № 10, рис. 1, А). Склепіння камери обвалилося. Поруч з камерою, зі східного боку, була вхідна яма зі сходиною. Вона розташована вище дна поховальної ями на 0,35 м. Кістяк покладено на правий бік, головою на південь. Біля нього стояли два горщики: один містив залишки рослиної їжі, другий виконував роль жаровні, бо мав сліди золи (рис. 2, 1,2).

З десяти поховань, розкопаних у кургані, чотири, крім поховання № 10, були у

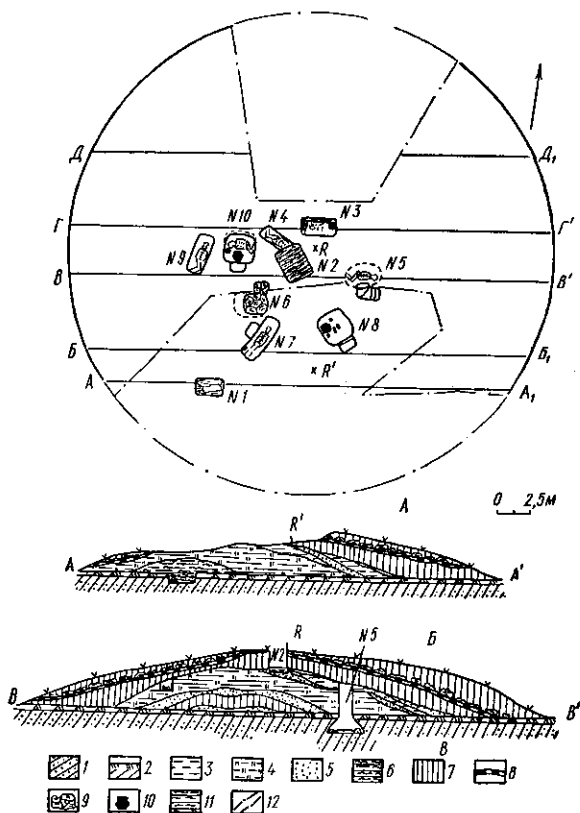

Рис. 1. План та розрізи кургану:

А — план кургану; Б — розріз по лінії АА'; В — розріз по лінії ВВ'.

Умовні позначення: 1 — материк, складений з крейди; 2 — похований чорнозем; 3 — суглинок; 4 — гумусований суглинок; 5 — викид крейди; 6 — попелистий суглинок; 7 — чорнозем; 8 — пайвищий рівень насипу епохи бронзи; 9 — каміння; 10 — посуд та його місцезнаходження в поховальних камерах; 11 — дерево; 12 — контури зруйнованої частини курганного насипу.

* До складу загону входили студенти історичного факультету Ворошиловградського пединституту та члени секції археології.

** Материк складався з дуже пухкої, розсипчастої крейди.

катакомбах (№ 5, 6, 7, 8); серед них № 6, 8 — кенотафи. Поховання № 6 вирізнялося за своєю конструкцією. Так, вхідний майданчик і камера (рис. 1, А) були забутовані масивним камінням, а стіни на всій глибині, тобто на 3,5 м нижче рівня похованого чорнозему, обкладені плитами. Майданчики камери і вхідної ями з'єднували три східці у вигляді виступів. Висота кожного з них понад метр. Похованого чи будь-яких ознак його перебування у камері не виявлено. Від спорудження камери залишився великий шар крейди, що повністю покрив насип поховань № 10 і частково № 1. Над кенотафом був насип з гумусованого суглинку заввишки 1,8 м. Саме він з'єднував два самостійних кургани.

Поховання № 8 (рис. 1, А) за часом дещо пізніше, ніж поховання № 6, бо його вхідна яма прорізала останній насип, а крейдяний викид залишився поза ним. За формою і конструкцією поховальна камера № 8 аналогічна похованню № 10. Розміри камери — 1,80×1,88 м, заглиблення в материк — понад 0,80 м. Це поховання — кенотаф, де наявний інвентар: посудина (рис. 2, 3), просвердлений молоток (рис. 2, 5), вирівнювач стріл (рис. 2, 6), куски вохри. Вхідна частина відділялась від поховальної закладом з пісковикових плит. Поховання № 8 мало невеликий насип, що складався з суглинку.

Поховання № 7 (рис. 1, А) з видовженою катакомбою розмірами 1×2,5 м, яка мала вхідний майданчик у південній частині, розташований вище підлоги ями на 0,40 м. Похований лежав на спині, головою на північ (північний схід). Біля ніг простежено пляму вохри.

Поховання № 5 також належить до катакомбного часу (рис. 1, А, В). Вхідна яма пройшла крізь насипи раніших поховань. Між майданчиком вхідної ями і поховальною камерою є чотири східці, що спускались у материк на глибину 1,20 м. Його камера відрізнялась від інших катакомб. Вона найменша (1,20×0,70 м), овальної форми. Наявний тут скорчений кістяк був орієнтований головою на схід. Інвентар відсутній.

Таким чином, у кургані можна розрізнити три типи катакомб за конструктивними особливостями. Це, на наш погляд, зумовлене тим, що вони залишені, мабуть, різними племенами катакомбної культури в різний час.

Щодо решти поховань, то вони впускні й заглиблені в насип на 1—2 м. Ями прямокутні, розміри й глибина різні. Кожне поховання містить кістяк з підігнутими ногами, інвентар, кістки свійських тварин. Одне поховання мало дерев'яну конструкцію. Всі поховання (№ 2, 4, 9) (рис. 1, А) належать до зрубного часу, про що, зокрема, свідчить поховання № 4 у зрубі, перекритому дев'ятьма плахами.

Поховання зрубного часу, на наш погляд, теж не можна вважати одночасними. Про це свідчить особливість конструкції ям (наприклад, поховання № 2, 4, 9).

Остання сторінка історії кургану пов'язана з похованням ранньозалізного часу (№ 3). Воно впускне, розташоване в центрі кургану. Яма (рис. 1, А) обкладена обробленими плитами, має вигляд кам'яного ящика. На жаль, поховання дуже зруйноване окопом. Кістяк, як можна судити на основі його залишків, лежав з підігнутими ногами, головою на схід (північний схід). Біля голови знайдено дуже фрагментований горщик. Вішня його широкі, стінки опуклі, мають сліди лощіння. Від краю вінець до стінки йшла петельчаста ручка (рис. 1, 4). Це поховання мало кам'яний панцир, що перекрив останній горизонт, залишений племенами епохи бронзи. Зверху панцира був насипаний останній насип з чорнозему.

Кількість розкопаних під час рятувальних робіт поховань не обмежувалась десятком. Як показало обстеження відвалу, в ґрунті були кістки людей і тварин із зруйнованих поховань (очевидно, зрубних). Про три порушених поховання в насипу кургану повідомляли робітники Кадіївського спецуправління по гасінню породних відвалів і терикошів.

Крім того, проведені перші рятувальні розкопки на середньовічному поселенні і палеолітичній стоянці поблизу с. Роголик на р. Євсуг. На поверхні переореного ґрунту зібрано понад 250 виробів з каменю, покритих патиною, саме тут були залишки і від печей для випалу кераміки, а також матеріали культурного шару селища салтівського часу. Це нові важливі джерела для вивчення епохи палеоліту та середньовіччя Донбасу. Тому Українське товариство охорони пам'яток історії та культури запропонувало обласному та районному управлінням Лісного господарства та лісозаготівлі припинити будь-які господарські роботи на площі пам'ятки і передати територію, яка належить лісництву, на п'ять років у розпорядження Українського товариства охорони пам'яток історії та культури для повного дослідження археологічних пам'яток.

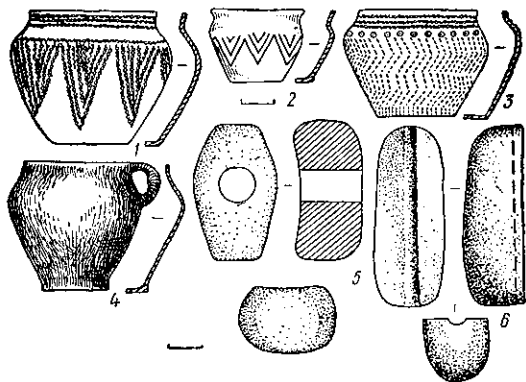

Рис. 2. Поховальний інвентар катакомб:

1, 2 — кераміка з поховання № 10; 3 — посудина з кенотафа (яма № 8); 4 — посудина з поховання № 3; 5 — молоток з ями № 8; 6 — абразив з ями № 8.

Рятувальні розкопки поблизу Млинова на Волині

Протягом 1974—1976 рр. в басейні нижньої течії р. Ікви виявлено 48 різпочасних пам'яток. До числа тих, де проводяться охоронні розкопки, належить крем'яна майстерня Млинів III*. Невідкладність цих робіт викликана тим, що пам'ятка руйнується оранкою.

Майстерня зафіксована за 0,5 км на північний схід від смт Млинів Ровенської області на лівому березі р. Мантинки, притоки р. Ікви. Ця пам'ятка, відкрита на схід від імовірно пов'язаного з нею поселення стжижовської культури, була розташована на плато першої надзаплавної тераси, висота якої 8—10 м від рівня заплави. Розкоп площею 30 м² закладено на місці максимального скупчення знахідок. Тут зафіксовано таке чергування шарів: чорнозем з включенням перевідкладених крем'яних матеріалів (0—10 см); гумусований суглинок із суцільним заляганням розщепленого кременю (10—30 см, місцями до 45—50 см); суглинок без культурних знахідок. Залишки майстерні мали вигляд еліпсоподібного в плані (1,47×3,62 м) і ліноподібного в перерізі (0,4 м) скупчення цілих і фрагментованих заготовок, сколів, уламків кременю. Характер залягання матеріалу в другому шарі дає підставу припустити, що досліджувана пам'ятка не була повністю порушена оранкою і в основному збереглась в первинному стані¹.

На місці обробки кременю зібрано всі залишки кількістю близько сотні тисяч артефактів і загальною вагою 300 кг. Внаслідок високої концентрації у ґрунті відходів виробництва площу майстерні довелося розбирати пожами. Знятий чорнозем з крем'яними матеріалами промивався через металеве сито діаметром отворів 3 мм. Застосований спосіб дослідження майстерні дав можливість зібрати всі мікровідщепи, що становили третину загальної ваги знахідок.

Здобутий матеріал можна розподілити на дві категорії: а) заготовки знарядь і б) їх фрагменти та відходи виробництва (уламки, осколки, відщепи), отримані на різних стадіях обробки кременю. Це допомагає з'ясувати питання про технологію кам'яного виробництва доби ранньої бронзи. Наявність серед знахідок первинних сколів із жовтою кіркою свідчить про те, що первинна обробка сировини проходила на території майстерні. Це був перший етап процесу виробництва. Другий етап складався з двох взаємозв'язаних фаз. На першій з них здійснювалось розчленування конкреції на сколи — протозаготовки, а на другій (після їх отримання) починалась обробка технікою оббивки. В результаті заготовка майбутнього знаряддя набувала відповідної форми. Про третій етап виробництва свідчать фрагменти невикінчених виробів з відтисковою ретушю, яка на цій стадії змінювала техніку оббивки.

Відсутність на території майстерні знарядь вказує на те, що вони після виготовлення надходили в розпорядження споживачів. Подібне відтворення процесу кам'яного виробництва підтверджує думку ряду фахівців про зникнення на початку бронзової доби пластинчастої індустрії². Виявлені серед матеріалів майстерні уламки кераміки стжижовської культури свідчать про належність дослідженої пам'ятки до цієї культури.

Налички розкопок майстерні Млинів III дали підстави для висновку, що в ній виготовлялись напівсегментоподібні серпи та підтрикутні наконечники списів з черешком. Численні аналогічні виробам цього типу відомі на багатьох пам'ятках стжижовської культури, зокрема вони походять з Караєвич, Зозова, Озліїва, Торчина та ін.³ Напрямок продукції майстерні визначався господарським попитом населення. Виготовлення серпів, технологічні показники яких не набагато поступались металевим⁴, є свідченням розвинутого землеробства, що проводилось на великих площах і давало можливість також утримувати худобу взимку. Наконечники вістр списів, що виготовлялись в майстерні, мали тонке перо (0,7—0,9 см) и тому, очевидно, були непрактичні на полованні. Їх слід розглядати як парадну зброю родоплемінної верхівки, використовувану і під час міжплемінних сутичок. Той факт, що їх виготовляли на території майстерні у великій кількості, вказує на посилення цих сутичок.

* Розкопки проводились Ровенською археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР (керівник *І. К. Свешніков*). Автор висловлює подяку *І. К. Свешнікову* за надану можливість опублікувати здобутий матеріал.

¹ *Свешніков І. К.* Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III—на початку II тисячоліття до нашої ери. К., 1974, с. 122—123.

² *Бибиков С. Н.* Из истории каменных серпов на юго-востоке Европы.—СА, 1962, № 3, с. 13; *Balcer V.* O stanie i potrzebach w zakresie badań krzemieniarstwa neolitu i wczesnej epoki brązu.—WA, 1971, t. 36, s. 51—70.

³ *Свешніков І. К.* Пам'ятки культур шнурової кераміки в басейні р. Устя.—МДАПВ. К., 1962, вип. 4, табл. II, 14, 16; *Свешніков І. К.* Історія населення..., рис. 46, 1; 48, 11.

⁴ *Краснов Ю. А.* Раннее земледелие и животноводство в лесной полосе Восточной Европы. М., 1971, с. 69.